

Wolfgang Streeck

A DEMOKRATIKUS KAPITALIZMUS VÁLSÁGAI

Eredeti tanulmány: Streeck, Wolfgang (2011): The Crises of Democratic Capitalism. In: *New Left Review*, No. 71.: 5–29.

Napjaink „nagy recessziójának” a gyökereit általában a kilencvenes évek pénzügyi mértéktelenségéig szokták visszavezetni. Jelen tanulmány mégis egy 1945-től kezdődő nagyobb ívet jár be, melynek során a piacok logikája és a választók kívánságai közötti feszültséget vizsgálja, amely mára nemzetközi szintű adósságválsághoz vezetett, és amely most a tőke visszatérő támadásai mellett a demokratikus elszámoltathatóságot látszik aláásni. A rendszer, amelyet demokratikus kapitalizmusnak hívunk, egy viszonylag új politikai-gazdasági jelenség, amely csak az elmúlt kb. hatvan évre, illetve csak a „nyugati” világra volt jellemző. Ebben a tanulmányban amellett fogok érvelni, hogy ezt a „vegyes” rendszert irányító két alapelv – tehát az állampolgárságon alapuló demokrácia, és az egyéni határtermelékenység szerinti hozzájáruláson alapuló piac – egymással kibékíthetetlen ellentmondásban áll. Ezt az ellentmondást a háború vége óta eltelt időszakban különféle módon próbálták kibékíteni, vagy elfedni. Az ötvenes évektől a hetvenes évek közepéig élő tőke-munka kiegyezést a stabil növekedés, a teljes foglalkoztatás, a béralkuk és a keynesiánus jóléti állam alapozta meg. A hetvenes évek válságai, és az ezt jellemző stagfláció ellehetlenítette ezt a kiegyezést, és az elszabadult inflációt csak a hetvenes évek végére sikerült leküzdeni, miközben a munkanélküliség elszabadulni látszott. Miután az infláció már nem szolgálhatott az ellentmondások feloldásának eszközeként, a korábbi kiegyezés veszteseit először államadósságból, majd a kilencvenes évektől kezdve a dereguláció által lehetővé váló különféle kedvezményes lakossági hitelek által kárpótolták. Ennek a modellnek a bukása vezetett a 2008-as válsághoz, amelyet követően az eladósodott államok egyszerre próbálnak megfelelni a szintén eladósodott állampolgáraiknak, illetve a hitelek visszafizetéséért aggódó befektetőknek.

Az amerikai pénzügyi rendszer 2008-as szétesése globális méretű gazdasági és politikai válsággá eszkalálódott az azóta eltelt időszakban (Reinhardt és Rogoff 2009). Hogyan értelmezzük ezt az egész világot megváltoztató eseményt? A főáramú közgazdaságtan mindig is úgy tekintett a társadalomra, mint egy egyensúlyi állapot felé tartó entitásra, melynek életében a válságok és a változások csupán eltéréseket jelentenek az egyébként jól szervezett rendszer alapállapotától. Egy szociológusnak azonban nem kell ilyen megközelítéssel számolnia. Ahelyett, hogy ezeket az eseményeket egy a stabil alapállapottól való egyszeri eltérésként értelmezném, a „nagy recessziót”¹ és a közpénzügyi rendszer ezt követő szétesés közeli állapotát a fejlett kapitalista társadalmak politikai-gazdasági alapjaiban rejlő feszültségekre vezetem vissza; olyan feszültségekre, amelyek az egyensúlytalanságot és instabilitást sokkal inkább főszabállyá, mintsem kivétellé teszik, és amelyek a történelem során a társadalmi-gazdasági rendet zavarok sokaságával borították fel.

1 A „nagy válság” (Great Recession) kifejezés pontos jelentésére lásd Reinhardt és Rogoff (2009).

Szűkebben amellet érvelek, hogy a jelen válságot csak annak a társadalmi rendszernek a most is zajló, és inherens módon ellentmondásos átváltozásán keresztül érthetjük meg teljesen, amelyet „demokratikus kapitalizmusnak” nevezünk.

A demokratikus kapitalizmus csak a második világháború után, és csak a világ „nyugati” felén jött létre: Észak-Amerikában és Európában. Itt ezt követően két évtizeden keresztül rendkívül jól működött. Annnyira jól, hogy ez a zavartalan gazdasági növekedéssel megáldott időszak még mindig meghatározza mind a modern kapitalizmussal kapcsolatos fogalmainkat, mind pedig lehetséges és kívánatos működésével kapcsolatos elvárásainkat. Mindez annak ellenére van így, hogy az ezt követő turbulenciák fényében a háborút követő negyedszázadot teljesen kivételes időszaknak kellene tekintenünk. Arra szeretnék tehát rámutatni, hogy nem a *trente glorieuses*,² hanem az időszakot követő válságok sorozata az, amely a demokratikus kapitalizmus normál állapotát jellemzi – egy olyan állapotot, amely a kapitalista piacok és a demokratikus politika közti endemikus konfliktusról szól, és amely újra határozottan a felszínre tört, amikor a nagy gazdasági növekedés a hetvenes évek végére kimerült. Először a konfliktus természetének leírására teszek kísérletet, ezt követően pedig azoknak a politikai-gazdasági zavaroknak a sorozatával foglalkozom, amelyeket ez az állapot eredményezett, és amelyek megelőzték, illetve megalapozták a jelenlegi világválságot.

PIACOK VERSUS VÁLASZTÓK?

A gyanakvás, hogy a kapitalizmus és a demokrácia nem is olyan könnyen összeegyeztethetőek, egyáltalán nem újszerű. A XIX. század teljes egészében, illetve még a XX. században is jellemző volt a burzsoázia és a politikai jobboldal félelme, hogy a többségi társadalom – ami egyértelműen a szegények gazdagok feletti uralmát implicálta – végül fel fogja számolni a szabad piacokat és a magántulajdont. Az erősödő munkásosztály és a baloldal figyelmeztetett arra, hogy a kapitalisták összefoghatnak a reakciós erőkkel a demokrácia felszámolása érdekében, így akadályozva meg azt, hogy egy – a gazdasági és társadalmi újraelosztás mellett elkötelezett – permanens többség kormányozza őket. Nem részletezem tovább a két oldal érveit, ugyanakkor a történelem – legalábbis az iparosodott országok esetében – arra enged következtetni, hogy a baloldalnak több oka volt amiatt félni, hogy a jobboldal a kapitalizmus védelmének érdekében eltörli a demokráciát,

2 A *trente glorieuses*, azaz a dicsőséges harminc esztendő (1945–1975) a második világháborút követő harminc évre utal, mivel az időszakot magas gazdasági növekedés és közel teljes foglalkoztatottság jellemezte – *a ford.*

mint a jobboldalnak, hogy a baloldal eltörli a kapitalizmust a demokrácia védelmében. Ennek ellenére a második világháborút követő években széles körű egyetértés volt abban, hogy a kapitalizmus demokráciával való összeegyeztethetősége érdekében nagymértékű politikai kontrollra van szükség – például stratégiai iparágak és vállalatok államosítására, vagy (mint például Németországban) a munkások részvételére a vállalatirányításban – ahhoz, hogy megvédjék a demokrácia szabadpiacra hivatkozva történő korlátozását. Amíg Keynes és bizonyos mértékben Kalecki és Polányi váltak dominánssá, Hayek ideiglenes száműzetésbe kényszerült.

Azóta azonban a főáramú közgazdaságtan rögeszméjévé vált az opportunisták politikai „felelőtlensége”, akik a közgazdaságtanilag műveletlen választók kiszolgáltatásával beavatkoznak az egyébként hatékony piacok működésébe bizonyos célok – például a teljes foglalkoztatás és társadalmi igazságosság – elérése érdekében, amelyeket amúgy hosszú távon a szabad piacok is elhoznának, hacsak a politikai beavatkozások torzító hatása nem akadályozza meg őket ebben. A gazdasági válságok a „közösségi döntések” elmélete alapján alapvetően a társadalmi célok elérésére irányuló piactorzító beavatkozások következtében jönnek létre (például Buchanan és Tullock 1962). Ebből a nézőpontból míg a jó beavatkozás szabadjára engedi a piacokat és védi őket a politika zavaró hatásától, addig a rossz beavatkozás a demokrácia túlbujánzásából következően torzítja a piacokat, azaz a megbízhatatlan politikusok belepiskálnak a gazdaságba, ahol a demokráciának nem lenne semmi keresnivalója. Manapság talán már nem sokan merészkednének oda, ahova Hayek a kései korszakában, aki a gazdasági és polgári szabadságra hivatkozva a demokrácia jelenleg ismert formájának eltörlése mellett kardoskodott. Ennek ellenére a jelenkori neoinstitucionalista közgazdasági elmélet túlnyomó része hayekiánus. Állításuk szerint ahhoz, hogy a kapitalizmus rendesen tudjon működni, szabályoknak alárendelt gazdaságpolitikára van szüksége: a piacok és tulajdonjogok alkotmányos védelmére a politikai beavatkozás ellen, független szabályozó hatóságokra és központi bankra, amelyeket szigorúan védenek a választói nyomástól, és nemzetközi intézményekre, mint az Európai Bizottság és az Európai Unió Bírósága, amelyeknek nem kell aggódniuk amiatt, hogy újra-választják-e őket a választópolgárok. Az ehhez hasonló elméletek hangsúlyozottan kerülnek az azt a központi kérdést, hogy hogyan is jussunk el idáig; valószínűleg azért, mert nincs is rá válaszuk, vagy pedig csak olyan van, amelyet nem lehetne nyilvánosságra hozni.

Számos módon lehet megközelíteni a kapitalizmus és a demokrácia közti ellentmondások okait. Jelen esetben a demokratikus kapitalizmust egy politika dominálta gazdasági rendszerként jellemzem, amelyet két egymással szemben álló alapelv – vagy rezsim – vezérel, amelyek a források elosztására irányulnak. Az egyik a határtermelékenységgel összhangban működik és a szabadjára engedett piaci erők tartják mozgásban; a másik a társadalmi igényeken és jogosultságon alapul és a demokratikus politika kollektív

döntései alapján jön létre. A demokratikus kapitalizmus rendszerében a kormányoknak elméletileg egyszerre kell a két szervezőelvnek megfelelniük, még ha ezek lényegüknél fogva szinte sosem esnek teljesen egybe. A gyakorlatban egy bizonyos ideig az egyiket el lehet hanyagolni a másik kárára, de ez meg szokta bosszulni magát. Azok a kormányok, amelyek nem felelnek meg a védelemre és újraelosztásra irányuló demokratikus elvárásoknak, parlamenti többségük elvesztését kockáztatják. Míg azok, amelyek figyelmen kívül hagyják a termelő erőforrások tulajdonosainak kompenzációra irányuló igényeit – mint ahogy ezt a határtermelékenység fogalma egyértelművé teszi –, egyre inkább fenntart-hatatlanná váló gazdasági zavarokat idézhetnek elő, amelyek így aláássák a kormányok politikai támogatottságát.

A standard gazdaságelmélet liberális utópiájában a demokratikus kapitalizmust jellemző, az erőforrások allokációjáért felelős két szervezőelv között feszülő ellentmondást az fedi el, amit Marx anyagi erőnek hívott. Eszerint a közgazdaságtan mint „tudományos tudás” megtanítja az állampolgárokat és a politikusokat arra, hogy az egyetlen igazi igazság a piac igazsága, ahol mindenki a hozzájárulása, és nem pedig a jogoknak átkeresztelt szükségletei szerint részesül a javakból. Amennyiben a gazdaságelméletet társadalom-elméletként fogadjuk el, úgy performatív voltában „válik valóra” – ezzel pedig felfedi alapvetően retorikai jellegét, mint meggyőzőesen alapuló társadalmi konstrukció. A való életben azonban nem bizonyult annyira könnyűnek az emberek lebeszélése az „irracionalis” meggyőződések alapján kialakított szociális és politikai jogaik követeléséről, amelyeket nem a piac szabályai és a tulajdonjogok logikája irányítanak. Mind ez idáig a társadalmi igazságosság nem piaci alapú értelmezései még a fejlett neoliberalizmus nyomasztó korszakára jellemző nagyfokú gazdasági racionalizációra való törekvés mellett is képesek voltak fennmaradni. Az emberek makacs módon visszautasították, hogy feladják egy olyan morális gazdaság elvét, ahol joguk van ahhoz, hogy befolyásolják a piaci tranzakciók eredményeit (Thompson 1971; Scott 1976).³ Ahol tehát van lehetőségük befolyásolni a politikát (és természetesen egy demokráciában van erre lehetőségük), ilyen vagy olyan módon végül a szociális szférát preferálják a gazdasággal szemben: a társadalmi kötelezettségek védelmét a piac „rugalmasságra” ösztökélő elvárásaival szemben, és egy olyan társadalmat, amely az étellel kapcsolatos emberi elvárásokat tartja tiszteletben az örökké hullámozó „piaci jelzések” diktatúrájával szemben. Ezt a jelenséget a Polányi által *A nagy átalakulásban* a munkaerő kommodifikációjával szembeni „ellenmozgásként” jellemzett fogalom segítségével lehet értelmezni.

A közgazdasági főáram szerint az olyan zavarok, mint az infláció, az államháztartási hiány, illetve a magánszféra és az állam túlzott eladósodása azért jönnek létre, mert a gazdaságot – mint vagyontermelő gépezetet – irányító törvényekről még nem rendelkezünk

3 Az ilyenfajta jogok pontos tartalma társadalmi és történelmi kontextusonként eltér.

elegendő tudással, vagy a politikai hatalom megszerzésére önző módon törekvő politikusok nem veszik ezeket a törvényeket figyelembe. Ezzel ellentétben a politikai gazdaságtani elméletek – mivel a funkcionalista hasznosságelméletekkel szemben komolyan veszik a politikát – felismerik azt, hogy a piaci allokáció csak az egyik a politikai-gazdasági rezsimek közül, amelyet ráadásul a szűkös termelési eszközöket birtoklók – és ezáltal erős piaci pozícióval rendelkezők – érdekei irányítanak. Ennek alternatívája a politikai allokáció, amelyet azok támogatnak, akiknek kicsi a gazdasági súlya, ehhez képest viszont nagy politikai hatalommal rendelkeznek. Ebből a nézőpontból a standard közgazdaságtan lényegében nem más, mint egy olyan politikai-gazdasági társadalmi berendezkedés elméleti felmagasztalása, amely a piaci hatalommal rendelkezők érdekeit közérdekké változtatja. A termelőtőke tulajdonosainak elosztási igényeit a „jó”, tudományosan megalapozott gazdaságirányítás alapjává teszi. A politikai gazdaságtan számára a főáramú közgazdaságtan azon meggyőződése, mely szerint a piac diszfunkcióért a tradicionális morális gazdaság és a racionális-modern alapelvek közti szakadék lenne felelős, egy tendenciózus félreértés, mivel elrejtí az tény, hogy a piacokon hatalommal rendelkezők számára a „közgazdaságtani” gazdaság is egy morális gazdaság.

A főáramú közgazdaságtan nyelvezetében a válságok büntetést jelentenek azon kormányok számára, amelyek nem veszik figyelembe azokat a természeti törvényeket, amelyek a gazdaságot irányítják. Ezzel ellentétben egy valamirevaló politikai gazdaságtani elmélet a válságokat a termelőeszközök tulajdonosainak „kaleckiánus reakciójaként” értelmezi, ahol a demokratikus politika behatol a termelőerőkkel rendelkezők kizárólagos hatásköreibe, hogy megakadályozza azt, hogy azok teljes mértékben kihasználják a piaci hatalmukat, ezzel pedig megsérti az ő igényüket, miszerint körültekintő kockázatvállalásukért igazságos jutalomban kellene részesülniük.⁴ A standard gazdaságelmélet a társadalmi

4 Michał Kalecki egyik meghatározó tanulmányában a befektetők „bizalmát” a gazdasági teljesítményt alapjaiban meghatározó tényezőként jelölte meg (1943). Kalecki szerint a befektetői bizalom attól függ, hogy a tőketulajdonosok profitvárakozásait várhatóan milyen mértékben csökkenti a politikai hatalom elosztása és az ebből következő döntések. A gazdasági rendellenességek – Kalecki esetében a munkanélküliség – akkor jelentkeznek, amikor az üzleti szféra a profitjára nézve veszélyesnek találja a politikai beavatkozásokat. A „rossz” politikák ebből következően az üzleti bizalom megcsappanását eredményezik, amit a tőketulajdonosok befektetési sztrájkjának is lehet értelmezni. Kalecki nézőpontja lehetővé teszi, hogy a kapitalista gazdaságokat a természetes vagy mechanisztikus modellektől eltérő módon interaktív játékként modellezzük. Így az a pont, ahol a kapitalisták a nem piaci elosztás mértékére már a befektetések visszavonásával reagálnának, nem szükségszerűen fix és matematikailag előrejelezhető, hanem egyezkedés tárgyát képezheti. Befolyásolhatják például stratégiai megfontolások vagy a szándékok adott történelmi helyzetenként változó jellege. Ezért van az, hogy az univerzális, következőképpen történelmileg és kulturálisan indifferens közgazdasági

struktúrát, valamint az érdekek és a hatalom ezáltal meghatározott elosztását exogénnek tekinti, ezzel állandósítva és láthatatlanná téve mindkettőt; mindezeket természetből fogva adottnak tekintik a „tudományos” gazdasági elemzések is. Ezen az elméleti alapon csak olyan politika képzelhető el, amely opportunistá, vagy legjobb esetben is csak inkompetens módon próbálja hajlítani a gazdaság vastörvényeit. A jó gazdaságpolitika tehát definíció szerint apolitikus. A probléma az, hogy ezt a nézetet sokan nem osztják azok közül, akik szerint a politika elengedhetetlen ellensúlya a piacoknak, mivel azok korlátozatlan működése szemben áll azzal, amit ők helyesnek tartanak. Hacsak ezeket az embereket nem győzik meg annak a szükségszerűségéről, hogy a társadalom működésére úgy tekintsenek, ahogy azt a neoklasszikus közgazdaságtan láttatni akarja, a demokratikusan kifejezett politikai akaruk el fog térni a standard gazdasági elmélet előírásaitól. Azaz ha a gazdaságra mint társadalomból kiágazott területre tekintünk, lehetőség nyílik annak az egyensúlyi állapot felé tartó modellbe helyezésére; mindez egy „politikai gazdaságtani” keretben csak akkor lehetséges, ha megfosztjuk demokratikusságától, és közgazdász- királyok egy csoportjának platóni diktatúrája felel a működéséért. A kapitalista politika – ahogy azt látni fogjuk – mindent megtett azért, hogy a korrupt demokratikus opportunizmus talajáról átvezessen minket az önszabályozó piacok paradicsomába. A demokratikus ellenállás azonban nem ért véget, és ezzel együtt a piaczgazdaság hullámzó tendenciái is folytatódhatnak, újabb és újabb okokat szolgáltatva a további ellenállásra.

A HÁBORÚ UTÁNI KIEGYEZÉS

A második világháború utáni demokratikus kapitalizmus a hatvanas évek végén esett át az első válságán, amikor az egész nyugati világon végigsöprő növekvő infláció ellehetetlenítette a tőke és munka kompromisszumát, amely korábban véget vetett a második világháború pusztításait követő belpolitikai viszálykodásoknak. A képlet itt alapvetően abból állt, hogy a munkásosztály a politikai demokráciáért cserébe elfogadta a kapitalista piacokat és tulajdonjogokat, ezáltal pedig lehetővé vált számára a szociális biztonság és a folyamatosan növekvő életszínvonal elérése. A több mint két évtizedes zavartalan növekedés azt eredményezte, hogy az emberek a folyamatos gazdasági növekedésre az állampolgárság mellé járó alapvető jogként tekintsenek, ez a felfogás pedig politikai elvárássá alakult át. A kormányok kötelezve érezték magukat, hogy tiszteletben tartásuk ezeket az elvárásokat, azonban a gazdasági növekedés lassulásával egyre kevésbé voltak képesek teljesíteni az ígéreteket.

modellek olyan gyakran hibásak; hiszen fix paramétereket feltételeznek akkor, amikor a valóságot társadalmi tényezők határozzák meg.

A tőke és a munka közti kiegyezés a háború után nagyjából hasonló módon ment végbe azokban az egyébként meglehetősen különböző országokban, ahol a demokratikus kapitalizmus intézményesedett. A folyamathoz hozzátartozott az egyre növekvő jóléti állam, a munkások joga a kollektív alkufolyamatban való szabad részvételre, illetve a teljes foglalkoztatás, amelyet a kormányok kezében lévő keynesiánus gazdaságpolitikai eszköztár széles körű használata tett lehetővé. Amikor azonban az 1960-as évek végén a gazdasági növekedés mérséklődni kezdett, megnehezedett a rendszer fenntartása. Míg a kollektív alkufolyamathoz való jog lehetővé tette a munkások számára, hogy a szakszervezeteken keresztül kifejezzék az időközben megszokottá vált éves fizetésemelésre irányuló igényeiket, addig a kormányok teljes foglalkoztatásra és a jóléti állam kiterjesztésére irányuló ígéretei megvédték a szakszervezeteket a béralkukból következő potenciális munkanélküliségtől, amelyet a termelékenység növekedése által a lehetségesnél nagyobb fizetésemelések okoztak volna. A kormányzati politika így tehát lehetővé tette, hogy a szakszervezeteknek nagyobb tárgyalóereje legyen annál, mint amelyet egy szabad munkaerőpiac képes lett volna elviselni. A hatvanas évek végén mindez militáns munkásmozgalmak képében öltött testet, amit a folyamatosan növekvő életszínvonal politikai jogosultságként való felfogása mellett az is lehetővé tett, hogy a résztvevők számára nem jelentett valós veszélyt a munkahelyük elvesztése.

Az ezt követő években az egész nyugati világban azzal a kérdéssel szembesültek a kormányok, hogy hogyan ériék el, hogy a szakszervezetek mérsékeljék tagjaik bérköveteléseit anélkül, hogy elhagynák a teljes foglalkoztatás keynesiánus ígéretét. A hetvenes években azokban az országokban, ahol a kollektív alkufolyamat intézményi keretei nem a tripartit társadalmi paktumok létrehozásán alapultak, a legtöbb kormánynak az maradt a meggyőződése, hogy a reálbérek megőrzésének érdekében elszállni hagyott munkanélküliség túlságosan veszélyes nem csak a saját, de talán még a kapitalista demokrácia túlélése szempontjából is. Az egyetlen lehetőségük így egy a helyzethez alkalmazkodó monetáris politika alkalmazása volt, amely lehetővé tette a szabad kollektív alkufolyamat és a teljes foglalkoztatás egy időben való létezését. Mindennek ugyanakkor az volt az ára, hogy idővel az infláció mértéke gyors növekedésnek indult.

A kezdeti szakaszban az infláció nem jelentett túl nagy problémát az erős szakszervezetek által képviselt és politikailag meghatározó tényezőnek számító munkások számára, mivel képesek voltak a *de facto* bérindexálás kiharcolására. Az infláció így elsődlegesen a hitelezőknek és a pénzeszközökkel rendelkező csoportoknak, és nem a munkásoknak jelentett terhet, akik a hatvanas és hetvenes években még jellemzően nem tartoztak a fenti csoportokba. Ez az oka annak, hogy az inflációt a munkahelyek biztonságát és az ország teljes jövedelméből való nagyobb részesedést követelő munkásosztály és a tőkejövedelmeket maximalizálni kívánó tőkésosztály közti elosztási konfliktus monetáris

leképeződéseként lehet értelmezni. Mivel a két oldal egymással teljesen inkompatibilis elképzelésekkel rendelkezik arról, hogy mi az, ami őket megilleti – az egyik az állampolgári alapú jogosultságot, a másik pedig a tulajdon- és piaci alapú hatalmat hangsúlyozza –, ezért az inflációt egy olyan anómiás társadalom tünetének lehet értelmezni, amely strukturális okok miatt nem képes megegyezni a társadalmi igazságosság közös kritériumairól. A brit szociológus, John Goldthorpe a hetvenes években ebben az összefüggésben állította, hogy a magas inflációs ráta elkerülhetetlen egy olyan demokratikus piacgazdaságban, amely lehetővé teszi a munkásai és állampolgárai számára, hogy a kollektív politikai cselekvés eszközével javítsanak a piaci folyamatokon (Goldthorpe 1978).

A csökkenő növekedési ráták időszakában a munkások és a tőke ellentétes követeléseivel szembesülő kormányok számára az alkalmazkodó monetáris politika kényelmes pótcselekvésnek számított a zéróösszegű társadalmi konfliktus elkerülése érdekében. A világháborút követő években a gazdasági növekedés olyan bőséges javakkal és szolgáltatásokkal látta el a gazdasági igazságosság egymással ellentétes fogalmaival küzdő kormányzatokat, hogy így azok képesek voltak kibékíteni az osztálykonfliktusokat. Ezután azonban a kormányoknak további forrásokat kellett bevonniuk, amelyeket a reálgazdaság ekkor még nem fedezett, tehát a jelenkori fogyasztás és elosztás finanszírozására a jövőből kölcsönöztek erőforrásokat. A konfliktusok kibékítésének ezt a módját – hatékonysága ellenére – persze nem lehetett örökre fenntartani. Ahogy azt Hayek nem győzte hangsúlyozni, a gyorsuló infláció végül elkerülhetetlenül irányíthatatlan torzulásokat okoz a relatív árakban, a változó és állandó jövedelmek közötti viszonyban, illetve abban, amit a közgazdászok „gazdasági ösztönzőknek” neveznek. Végeredményben az egyre inkább gyanakvó tőketulajdonosok kaleckiánus reakcióit előidézve az infláció munkanélküliséget generál, ezzel azokat a munkásokat büntetve, akiknek eleinte még az érdekeit szolgálta. Demokratikus kapitalizmusban legkésőbb ekkor kerülnek a kormányok nyomás alá, hogy beszüntessék az alkalmazkodást segítő, újraelosztó bérmegegyezéseket és visszaállítsák a pénzügyi fegyelmet.

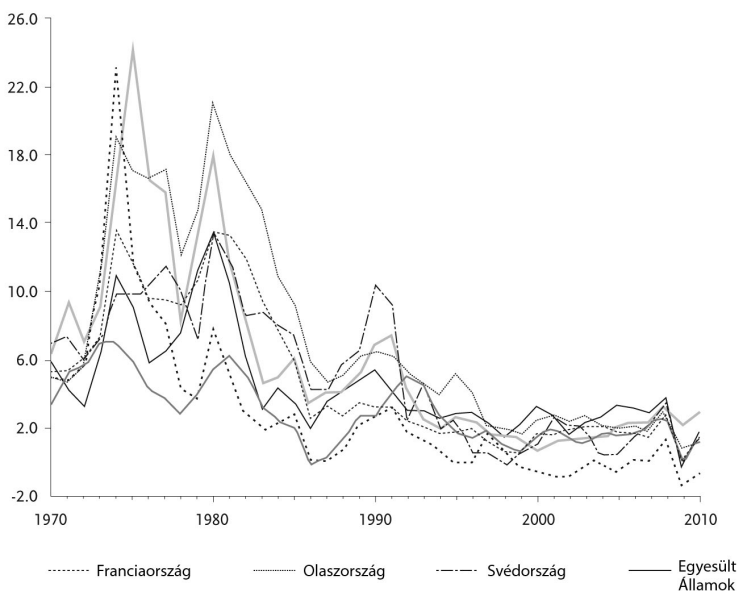
ALACSONY INFLÁCIÓ, MAGASABB MUNKANÉLKÜLISÉG

Az inflációt 1979 után győzték le (1. ábra), amikor Paul Volcker, a Fed Carter elnök által megválasztott új elnöke előtte sosem látott mértékben emelte meg a kamatlábakat, ezzel pedig a nagy gazdasági világválság óta nem látott szintű munkanélküliséget generált. A Volcker-„puccsot” az hitelesítette, hogy Reagan elnököt – aki állítólag eleinte félt Volcker agresszív dezinflációs céljainak politikai következményeitől – 1984-ben végül újrávalasztották. Thatcher, aki az amerikai formulát követte, 1983-ban szintén megkezdhetette a második ciklusát, annak ellenére, hogy a restriktív gazdaságpolitika más tényezők mellett

ugyan, de magas munkanélküliséghez és gyorsuló dezindusztrializációhoz vezetett. A dezinflációt mind az Egyesült Államokban, mind pedig az Egyesült Királyságban a kormányok és a munkaadók által a szakszervezetek ellen vezetett határozott támadások kísérték, amelyeknek emblematikus megnyilvánulása volt Reagan győzelme a légiforgalmi irányítók, illetve Thatcheré a bányászok felett. Az ezt követő években a kapitalista világban teljes egészében alacsonyok maradtak az inflációs ráták, miközben a munkanélküliség többé-kevésbé folyamatosan növekedett (2. ábra). Ezzel összhangban a szakszervezetek szerepe szinte mindenhol csökkent, és a sztrájkok olyannyira ritka jelenséggé váltak, hogy néhány országban abbahagyták a statisztikák vezetését (3. ábra).

1. ábra

Inflációs ráták, 1970–2010

Forrás: OECD Economic Outlook Database No. 87.

A neoliberális korszak azzal kezdődött, hogy az angolszász kormányok féltették a háború utáni demokratikus kapitalizmustól örökölt alapelvet, mely szerint a munkanélküliség nemcsak hogy a mindenkor kormány, de még a demokratikus kapitalizmus politikai támogatottságát is aláaknázza. A Reagan és Thatcher által a saját választóikon elvégzett kísérletet a világ döntéshozói feszülten figyelték. Azoknak azonban, akik azt hitték, hogy

az infláció leküzdése a gazdasági átrendeződés végét jelenti majd, most csalódniuk kellett. Ahogy az infláció kezdett visszaszorulni, az államadósság – nem teljesen váratlanul – növekedni kezdett (Downs 1960; O'Connor 1970a, 1970b).⁵ A nyolcvanas évek növekvő államadóssága több okra is visszavezethető: a stagnáló növekedés minden eddiginél nagyobb mértékben csökkentette az adómorált, és az infláció eltűnésével az ún. „jövedelmisáv-csúszáson”⁶ (*bracket creep*) keresztüli automatikus adónövelések is véget értek. Ugyanez volt jellemző az államadósság nemzeti deviza folyamatos gyengítésén keresztül értékcsökkenésére is. Ez a folyamat kezdetben csak kiegészítette a gazdasági növekedést, majd egyre inkább helyettesítette azt, mivel lecsökkentette az ország nominális jövedelméhez mért államadósságot. A kiadási oldalon a monetáris stabilizáció miatt növekvő munkanélküliség egyre növekvő szociális kiadásokat követelt meg. A hetvenes években a szakszervezetekkel kialakított bérmérséklésért cserébe létrehozott különböző szociális jogosultságok – azaz a neokorporatista idők elhalasztott kifizetései – esedékessé váltak, ami egyre nagyobb mértékben terhelte meg a közkiadásokat.

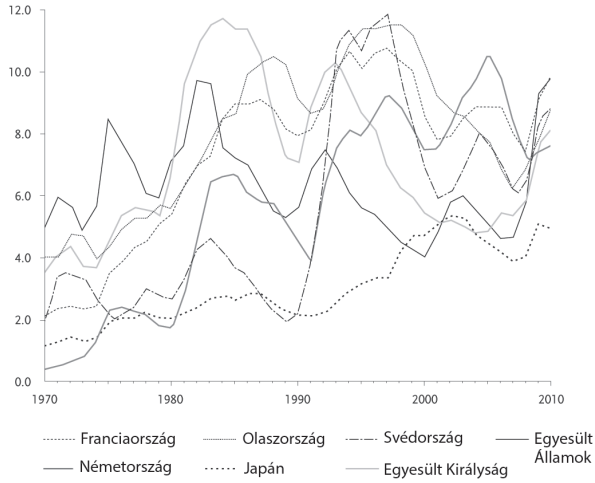
Mivel az infláció többé nem állt rendelkezésre az állampolgárok és a „piacok” követelései közti lyuk betömésére, a társadalmi béke biztosításának terhe az államra nehezedett. Egy ideig úgy tűnt, az államadósság kényelmes megoldást jelenthet az infláció addigi szerepének betöltésére: az áremelkedési ütem helyett a közsféra eladósodása tette lehetővé, hogy az elosztási konfliktus kezelésére még meg nem termelt erőforrásokat éljenek fel, így a kormányok a jövő tartalékait vonhatták be a már meglévők mellé. Ahogy a piaci és a társadalmi elosztás közti konfliktus a munkaerőpiacról a politikai szférába helyeződött át, a választópolgárok felől érkező nyomás vette át a szakszervezetek korábbi követeléseinek a szerepét. A pénz elinflálása helyett a kormányok nagymértékű hitelek felvételébe kezdtek, hogy egyszerre tudjanak megfelelni mind az állampolgári alapú szociális juttatásokra és szolgáltatásokra vonatkozó követeléseknek, mind pedig a jövedelmek piaci alapra helyezését, ezzel pedig a termelőeszközök profitábilis felhasználásának minél nagyobb mértékét célul kitűző elvárásoknak. Ebben sokat segített az alacsony infláció, mivel arról biztosította a hitelezőket, hogy az állampapírok hosszú időn keresztül értékállóak maradnak, és hasonló hatása volt az alacsony kamatlábaknak is, amelyek az infláció leküzdését követő időszakot jellemezték.

5 Anthony Downs már az ötvenes években felismerte, hogy az állampolgárok közszolgáltatásokkal kapcsolatos demokratikus igényei általában meghaladták a kormányzat rendelkezésére álló erőforrásokat.

6 A progresszív adókulcsok változatlansága a nominálbérek emelkedése mellett önmagában növekvő adóbevételt eredményez – *a ford.*

2. ábra

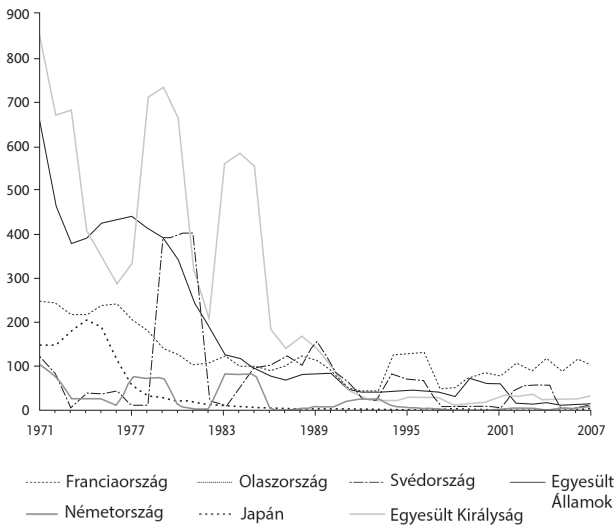
Munkanélküliségi ráták, 1970–2010

Forrás: OECD Economic Outlook Database No. 87.

3. ábra

Sztrájkkal töltött napok 1000 főre lebontva, 1971–2007

Forrás: A szerző számításai az ILO Labour Statistics Database és az OECD Labour Force Statistics hároméves mozgóátlagai alapján

Ugyanakkor az államadósság felhalmozását ugyanúgy nem lehet a végtelenségig fenntartani, ahogy az inflációt sem lehetett. A közgazdászok már rég felhívták a figyelmet arra, hogy a költségvetési deficitekből való költekezésnek magánberuházásokat kizorító hatása van, bár arra képtelennek bizonyultak, hogy ennek kritikus értékét meghatározzák. A gyakorlatban – egy ideig legalábbis – lehetségesnek bizonyult a kamatlábak alacsonyan tartása a pénzügyi piacok deregulálása és a szakszervezetek folyamatos vegzálása kettős stratégiáján keresztül (Krippner 2011). Ennek ellenére pont az Egyesült Államok – a kivételesen alacsony lakossági megtakarítási szintjével – kényszerült hamarosan állampapírai áruba bocsátására nem csak a lakosság, hanem számos külföldi beruházó – köztük különféle szuverén alapok⁷ (*sovereign wealth fund*) – számára (Spiro 1999). Továbbá, ahogy az adósságterhek nőttek, a közpénzek egyre nagyobb hányadát kellett adósságtörlesztésre fordítani, még annak ellenére is, hogy a kamatlábak alacsonyak maradtak. És ami a legfontosabb: el kellett jönnie annak a pillanatnak, amikor a külföldi és belföldi hitelezők egyaránt elkezdnek aggódni amiatt, hogy visszakapják-e a pénzüket. Legkésőbb ekkor kezd érezhetővé válni a „pénzügyi piacok” felől érkező nyomás arra vonatkozóan, hogy kiigazítsák a költségvetéseket, és térjenek vissza a fiskális fegyelemhez.

DEREGULÁCIÓ ÉS LAKOSSÁGI HITELEZÉS

Az 1992-es amerikai elnökválasztási kampány kétféle deficit, a szövetségi kormányzat és a külkereskedelmi mérleg hiánya körül tematizálódott. A mindenekelőtt az „ikerdeficittel” kampányoló Bill Clinton győzelme világszerte szabadjára engedte a fiskális kiigazításra irányuló agresszív törekvéseket; mindezt az amerikaiakkal az élen olyan nemzetközi szervezetek is támogatták, mint az OECD vagy az IMF. Kezdetben úgy tűnt, hogy a Clinton-adminisztráció a költségvetési hiányt olyan szociális reformokkal próbálja majd kinőni, mint például a közoktatásba történő erőteljes állami beruházás (Reich 1997). A demokraták azonban elvesztették a kongresszusi többségüket az 1994-es féldős választáskor, így a cél érdekében végül Clinton a közkiadások jelentős megkurtításával együtt járó megszorító politikába kezdett: ez a szociálpolitikában olyan változásokat hozott, amelyek az elnök szavaival élve véget vetettek a „a jóléti állam eddig ismert formájának”. 1998 és 2000 között az amerikai szövetségi kormány évtizedek óta először ért el költségvetési többletet.

Ez ugyanakkor véletlenül sem jelenti azt, hogy a Clinton-kormány talált volna egy olyan utat a demokratikus kapitalista politikai gazdaság pacifikálására, amely nem vett

7 A szuverén alapok állami tulajdonban lévő beruházási alapok. A befektetések forrásul szolgáló devizatartalékok gyakran meghatározott forrásból (pl. olaj- és gázkészletek exportja) származó devizajövedelmek – *a ford.*

volna igénybe további, még meg nem termelt gazdasági erőforrásokat. A Clinton-féle társadalmikonfliktus-elkerülő stratégia erősen támaszkodott a pénzügyi szektor erőteljes deregulációjára, ami Reagan alatt már megkezdődött, ugyanakkor most minden eddiginél jelentősebb szerepet kapott (Stiglitz 2003). A szakszervezetek szétrombolása és a szociális kiadások drasztikus lefaragása miatt szélsébesen növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket és a fiskális kiigazítás által megtépzott aggregált keresletet a teljesen újfajta lehetőségek megteremtésével igyekeztek ellensúlyozni: a lakosság és a cégek soha nem látott lehetőséget kaptak önmaguk eladásítására. A találón csak „privatizált keynesianizmusnak” nevezett jelenség lényege az volt, hogy az államháztartás adósságát magánadóssággal helyettesítette (Crouch 2009)⁸. Ahelyett, hogy a kormány vett volna fel hitelt annak érdekében, hogy mindenki számára megfelelő lakhatást tudjon biztosítani, most az állampolgárok kaptak lehetőséget (vagy néha már talán kényszerítették őket) arra, hogy egy különösen nagylelkű adósságrezsim égisze alatt vegyenek fel hitelt a saját kockázataikra, hogy képesek legyenek a saját oktatásuk költségét állni vagy elköltözni egy kevésbé nyomorgó városrészbe.

A Clinton-féle pénzügyi deregulációra alapozott fiskális kiigazításnak és gazdaságélénkítésnek számos haszonélvezője volt. A gazdagokat megkímélték a magasabb adóktól, és azok, akik elég bölcsek voltak, hogy befektetéseiket a pénzügyi szektorba helyezték át, hatalmas profitokat könyvelhettek el a minden eddiginél bonyolultabb „pénzügyi szolgáltatásokon” keresztül, amelyekkel szinte korlátlan módon kereskedhettek. Mindközben a szegények is jól jártak – legalábbis egy részük, és azok is csak egy bizonyos ideig. A másodrendű jelzáloghitelek váltak – végeredményét tekintve csak látszólagos – helyettesítőivé annak a szociálpolitikának, amelyet mindeközben leépítettek, illetve annak a bérnövekedésnek, amely a „flexibilissé” tett munkaerőpiac alacsonyabb régióiban már nem volt elérhető. Az afroamerikaiak számára például egy ingatlan birtoklása nem csak az „amerikai álmot” megvalósulását jelentette, hanem szükséges helyettesítője is volt annak az időskori nyugdíjnak, amelyet sokak képtelenek voltak megszerezni a munkaerőpiacon, és amit hiába vártak egy olyan kormánytól, amely csak folyamatos megszorításokkal tudott szolgálni.

Egy bizonyos ideig az ingatlanulajdonlás ígéretes lehetőségnek tűnt a középosztály és a szegények egy része számára, hogy ők is részt vegyenek abban a spekulatív hóbortban, amely a kilencvenes években és a kétezres évek elején annyival gazdagabbá tette a gazdagokat – még ha utólag ki is derült, hogy ez egy csalóka lehetőség volt csak. Miközben a normális esetben ingatlanvásárlásra képtelen fogyasztók megjelenése miatt az ingatlanárak megugrottak, bevett szokássá vált az új pénzügyi eszközök arra való használata, hogy a lakásra felvett jelzálog részéből vagy egészéből a következő generáció

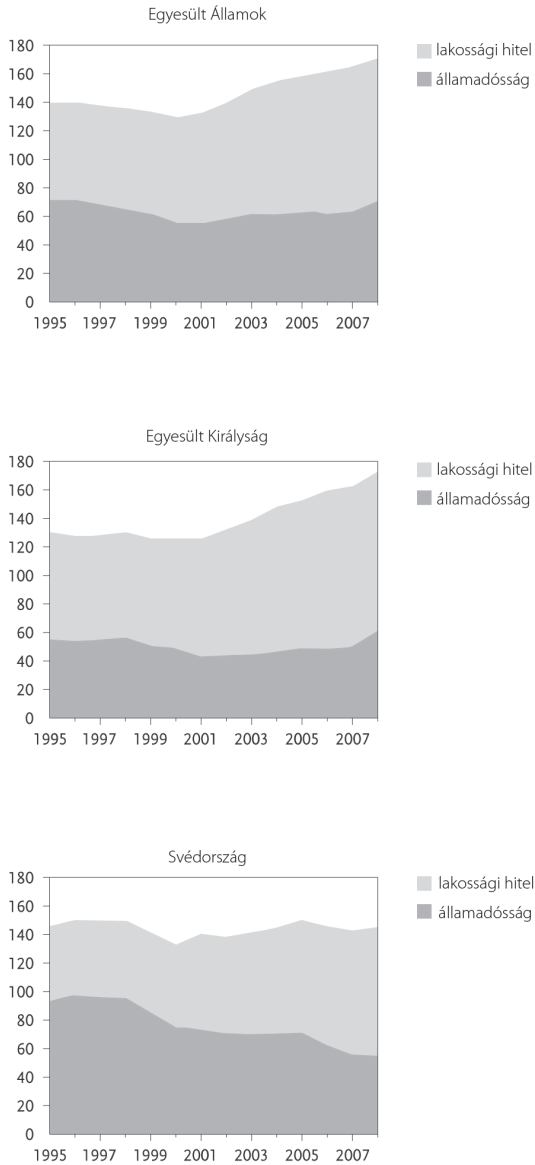
8 Colin Crouch idézett tanulmányának magyar fordításáért lásd a *Fordulat* jelen számát – a szerk.

– gyorsan növekvő – tandíjának költségét finanszírozzák, vagy egyszerűen csak ellensúlyozzák a stagnáló vagy csökkenő bérszínvonalból következő fogyasztás kiesését. Az sem volt szokatlan az ingatlantulajdonosok körében, hogy új hiteleiket második vagy harmadik lakás vásárlására használják fel, abban bízva, hogy az ingatlanárak látszólag zavartalan növekedéséből ők is profitálhatnak majd. Ilyen módon tehát az államadósság időszakával ellentétben, amikor a jövőbeli forrásokat a kormányzat a jelenbeli költségek fedezésére hívta le, ezek a források most egyének százazei számára váltak elérhetővé, akik a liberalizált pénzügyi piacokon kereskedhettek jövőbeni kötelezettségvállalásukkal – mely szerint várható bevételeik egy jelentős részét majd a hitelezőknek fogják kifizetni –, amiért cserébe azonnali hatalmuk lett azt vásárolni, amit csak akartak.

A pénzügyi liberalizáció így tehát az időszakra jellemző fiskális kiigazításokat és megszorításokat kompenzálta. Az államadósság szerepét a magánadósság vette át, és a gyorsan növekvő pénzgártó ipar által létrehozott magas szintű bevételekre alapozott egyéni kereslet átvette az államilag irányított kollektív kereslet szerepét, amely hozzájárult a foglalkoztatottsághoz, és az építőipar, illetve más szektorok profitabilitásához (4. ábra). Ennek a folyamatnak a dinamikája csak még inkább felgyorsult, amikor 2001 után a Fed annak érdekében váltott nagyon alacsony kamatlábakra, hogy megelőzze a gazdasági visszaesést és azt a nagyfokú munkanélküliséget, ami ezzel együtt jár. A pénzügyi szektor példa nélküli profitjai mellett a privatizált keynesianizmus olyan gazdasági fellendülést hozott magával, amelyre még az európai munkásmozgalmak is irigykedve tekintettek. Tulajdonképpen Alan Greenspan politikáját, ami könnyen hozzáférhető pénzzel támogatta az amerikai társadalom egyre növekvő eladósodását, példaként állították az európai szakszervezeti vezetők elé, akik csodálattal jegyezték meg, hogy a Fedet az Európai Központi Bankkal szemben törvény kötelezte arra, hogy ne csak az inflációs stabilitást, hanem a magas foglalkoztatottságot is biztosítsa. Mindez természetesen véget ért 2008-ban, amikor a nemzetközi hitelpiramis, amelyen a kilencvenes és a korai kétezres évek jóléte nyugodott, végül hirtelen összeomlott.

4. ábra

Fiskális kiigazítás és lakossági hitel a GDP százalékában 1995–2008

Forrás: OECD Economic Outlook Database No. 87;
OECD National Accounts Database

A SZUVERÉN ADÓSSÁGOK KIALAKULÁSA

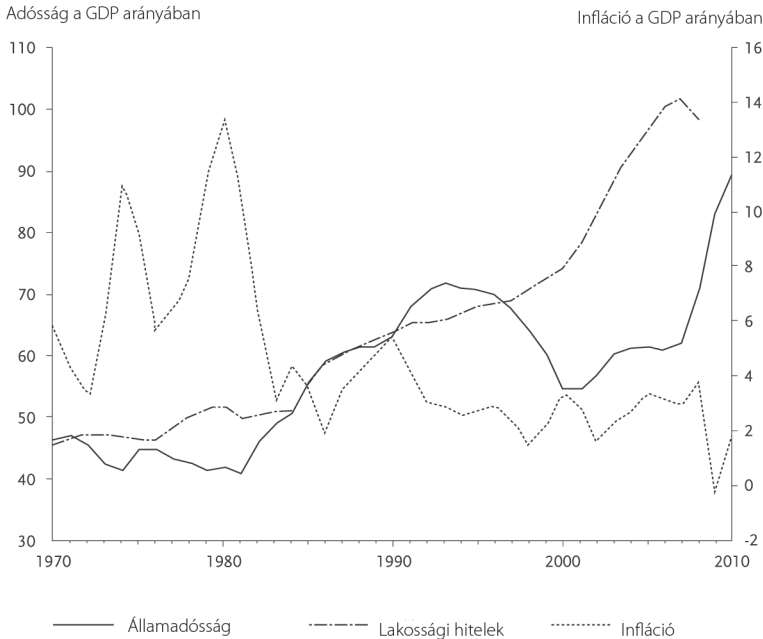
A privatizált keynesianizmus 2008-as csődjével az infláció, a költségvetési hiányok és a lakossági eladósodás egymást követő időszakai után a háborút követő demokratikus kapitalizmus negyedik, egyben utolsó szakaszához ért (5. ábra).⁹ Miközben a globális pénzügyi rendszer a szétesés szélén táncolt, a nemzetállamok a fiskális kiigazításért cserébe engedélyezett veszélyes hitelek állami átvállalásával igyekeztek visszaállítani a bizalmat a gazdaságban. A „reálgazdaság” megmentése érdekében tett szükséges fiskális expanzióval együtt mindez a költségvetési deficitok és az államadósságok elszállásához vezetett; itt fontos megjegyezni, hogy ez egyáltalán nem az opportunisták politikuskok vagy rosszul megalkotott közintézmények könnyelmű túlköltekezése miatt alakult így, ahogy a kilencvenes években többek között a Világbank és az IMF égisze alatt létrejött intézményi közgazdaságtani és a „közösségi döntések” elméletének irodalma alapján kellett volna történnie (Poterba és von Hagen 1999).

Az államadósságok 2008 után bekövetkező megugrása – amely teljesen semlegesítette a megelőző évtized fiskális kiigazításért tett lépéseit – azt bizonyította be, hogy egyik demokratikus állam sem mert a harmincas évekhez hasonló gazdasági válságot zúdítani a társadalmára a deregulált pénzügyi szektor kicsapongásai miatti büntetesképpen. A politikai hatalmat újra azért vetették be, hogy a jövő erőforrásait elvonva a jelenben biztosítsák a társadalmi békét, amikor az államok többé-kevésbé önállóan vállalták magukra a jelentős mértékű – eredetileg pont a magánszektorból származó – hiteleket a hitelpiacok megnyugtatása érdekében. Bár ezek a lépések megfelelő támaszt nyújtottak a pénzügyi szféra pénzügyárainak működéséhez – gyorsan biztosítva hatalmas profitjaikat, fizetéseiket és bónuszait –, nem voltak képesek eloszlatni ugyanezen „pénzügyi piacok” kételyeit, hogy megmentésük közben a kormányok nem vállaltak-e magukra olyan terhet, amely valójában meghaladja erejüket. Ennek következtében a globális gazdasági válság végét még megjósolni sem tudó hitelezők a fiskális megszorításokat és a stabil pénzhez való visszatérést kezdték egyre hangosabban követelni, abban reménykedve, hogy a nagymértékben megnövekedett állampapír-alapú befektetéseik így nem vesznek el.

9 A diagram ezt a folyamatot mutatja be a világ vezető kapitalista gazdaságában, az Egyesült Államokban, ahol a négy szakasz ideáltipikus formájában jelenik meg. Más országok esetében figyelembe kell venni saját körülményeiket, például a világgazdaságban betöltött pozíciójukat. Németországban az államadósság például már a hetvenes években erőteljes növekedésnek indult. A német infláció ugyanis már jóval Volcker előtt alacsony volt a Bundesbank függetlensége és az 1974-től alkalmazott monetarista politikák miatt (Scharpf 1991).

5. ábra

A demokratikus kapitalizmus négy válsága az Egyesült Államokban, 1970–2010

Forrás: OECD Economic Outlook Database No. 87

A 2008 óta eltelt három évben a demokratikus kapitalizmusra jellemző elosztási konfliktus a globális pénzügyi befektetők és a szuverén nemzetállamok közötti bonyolult kötérlúzássá változott. Míg régebben a munkások küzdöttek a munkaadókkal, az állampolgárok a pénzügyminiszterekkel és az adósok a magánbankokkal, addig most a pénzügyi intézmények birkóznak azokkal az államokkal, amelyeket nem sokkal korábban még zsarolással kényszerítették saját megmentésükre. A mindezek mögött rejlő hatalmi és érderendszer ugyanakkor ennél sokkal bonyolultabb és szisztematikusabb vizsgálatra szorul. A válság kezdete óta a pénzügyi piacok például visszatértek ahhoz a gyakorlathoz, hogy különböző országoknak különféle kamatlábakat számítanak fel, ezáltal különböző mértékű nyomást képesek a kormányokra gyakorolni annak érdekében, hogy azok példátlan mértékű megszorításokat nyomjanak le az állampolgáraik torkán – természetesen mindezt ismét az alapvetően változatlan piaci elosztási logika alapján. Az államadósság manapság jellemző szintje mellett már az állampapírok kamatszintjének legminimálisabb növekedése is

fiskális tragédiához vezethet.¹⁰ A piacoknak ugyanakkor el kell kerülniük, hogy a túl erőssé váló piaci nyomás következtében az országok végül a mindig lehetséges opcióként megjelenő államcsődöt válasszák. Ezért van szükség olyan államokra, amelyek hajlandók kimenteni a legnagyobb bajban lévőket, ezzel magukat is megvédve a saját állampapírukra is ható általános kamatemelkedéstől, amit az első államcsőd váltana ki. Hasonló fajta „szolidaritás” jön létre az államok között, amikor a beruházók érdeke azért válik fontossá, mert az államcsőd az államon kívül is tevékenykedő bankot érintené. Ilyenkor pedig a bankok anyaországai arra kényszerülnek, hogy óriási mértékű problémás hiteleket államosítsanak a gazdaságaik stabilizálása érdekében.

Ezenkívül még számos más módja van annak, ahogy manapság a demokratikus kapitalizmusban a szociális jogokra való igény és a szabad piacok működése közötti ellentmondás megnyilvánul. Néhány kormány, köztük Obamáé, a gazdasági növekedést még több adósság felvételével próbálta meg beindítani, annak reményében, hogy az ebből származó jövőbeli bevételek ellensúlyozzák majd a következőképpen szükséges megszorító politikák költségeit. Mások titkon az infláció visszatérésére várnak, abban reménykedve, hogy az majd eltünteti a hitelezők kimentése által létrejött adóssághalmokat, ami pedig – ahogy a gazdasági növekedés is – csökkentené a megszorításokból származó politikai feszültségeket. Mindeközben a pénzügyi piacok izgatottan várják a politikai beavatkozás elleni ígéretes harcot, amely egyszer s mindenkorra véget vetne minden politikai akciónak, amely a piaci rend megváltoztatására irányul.

További bonyodalmakat okoz, hogy a pénzügyi piacoknak a biztonságos beruházásokhoz a kormányok adósságára van szüksége: a kiegyensúlyozott költségvetésekért folytatott, de túlzásba vitt harc tehát értékes beruházási lehetőségek elvesztéséhez vezethet. A fejlett kapitalista társadalmak középosztályai megtakarításaik nagy részét államkötvényekbe helyezték, miközben a munkások nagy része már jelentős összegeket fektetett kiegészítő nyugdíjjaikba. A kiegyensúlyozott költségvetések érdekében a kormányoknak magasabb adók formájában kellene elvenniük a középosztályoktól azt a pénzt, amit jelenleg megtakarítanak, és többek között az államadósságot finanszírozzák vele. Az állampolgárok nemcsak hogy nem kapnák meg a kamatokat, hanem még arra is képtelenek lennének, hogy a megtakarításaikat a gyerekeikre örökötsék. Ez tehát abban teszi érdekeltté őket, hogy az államok, ha nem is tudják elérni az adósságmentes állapotot, legalább képesek legyenek tartani a hitelezőiknek tett ígéreteiket; viszont így a számukra sem közömbös állami juttatások és közszolgáltatások leépítésével kell majd fizetniük mindezért.

10 A GDP 100 százalékával egyenértékű államadóssággal rendelkező állam számára az átlagos kamatláb 2 százalékpontos emelkedése az éves deficitjét ugyanekkora aránnyal emelné. Egy 4 százalékos GDP-arányos költségvetési hiány így 50 százalékkal emelkedne.

Bármennyire is bonyolultak az államadósságok nemzetközi politikáját átívelő törésvonalak, a pénzügyi stabilizáció költségeit valószínűleg nem a pénz – vagy legalábbis a valódi pénz – tulajdonosai fogják megfizetni. Az állami nyugdíjak reformját például a költségvetési nyomás fogja felgyorsítani, és amennyiben a kormányok bárhol a világon csődbe mennek, ott a magánnyugdíjak sem lesznek biztonságban. Az átlagpolgár a saját megtakarításaival, az állami jogosultságok és a közszolgáltatások csökkenésével és magasabb adókkal fog fizetni a közpénzek konszolidációjáért, az állampapírok növekvő kamatlábaiért, és amennyiben szükséges, a nemzeti és nemzetközi bankok újbóli kimentéséért.

ÁTRENDEZŐDÉSEK SOROZATA

A háború utáni gazdasági növekedés időszaka óta eltelt négy évtizedben a demokratikus kapitalizmusban rejlő tektonikus feszültségek epicentruma folyton egyik intézményi konfigurációból a másikba vándorolt, ezzel minden egyes alkalommal különböző, de rendszer szinten összefüggő gazdasági átrendeződést okozva. A hetvenes években a társadalmi igazságosságra irányuló demokratikus követelések és a határtermelékenységén alapuló, „gazdasági igazságosságot” számon kérő kapitalista elvárások konfliktusa elsősorban a nemzeti szintű munkaerőpiacokon manifesztálódott, ahol a szakszervezeti bérlobbi a politikai szinten garantált teljes foglalkoztatottsággal párosulva gyorsuló inflációt eredményezett. Amikor a deviza leértékelésén keresztül történő újraelosztás gazdaságilag fenntarthatatlanná vált, a kormányok arra kényszerültek, hogy véget vessenek neki, és számottevő politikai kockázatot vállalva a konfliktust a választási küzdelmek színterére helyezte át. Itt az állami kiadások és bevételek közti egyensúly felborulását okozta, ezt pedig az államadósság hirtelen növekedése követte; a juttatásokat és szolgáltatásokat követelő választói igények ugyanis meghaladták a demokratikus kapitalista gazdaság mögött álló „adószedő állam” (Schumpeter [1918] 1991) lehetőségeit.

Amikor azonban az államadósság megzabolázására irányuló erőfeszítések elkerülhetetlenné váltak, a társadalmi béke megőrzése érdekében pénzügyi deregulációra volt szükség. Ez megkönnyítette a lakossági hitelekhez való hozzáférést, alternatív utat nyújtva az állampolgárok normatív és politikai szempontból egyaránt nyomós követeléseikhez: a biztonsághoz és a prosperitáshoz. Ez a megoldás sem tudott azonban egy évtizednél tovább kitartani; a világ gazdaság majdnem összeomlott a jelenbeli fogyasztás és beruházás jövőbeli törlesztésére tett fenntarthatatlan ígéretek terhe alatt, amelyeket a kormányok a költségvetési megszorításokért kárpótlásul tettek lehetővé. Azóta a társadalmi igazságossággal kapcsolatos politikai elképzelések és a piaci igazságosságot preferáló gazdasági elvek közti konfliktus újra színteret váltott, és ezúttal a nemzetközi tőkepiacokon és a

pénzügyi intézmények, választók, kormányok, államok és nemzetközi szervezetek között folyamatban lévő komplex versengés formájában jelent meg. Ma a fő kérdés az, hogy meddig mehetnek el az államok az állampolgárokkal szemben a piacok tulajdonjogainak és profitelvárásainak betartatásában, miközben az államcsőd elkerülését és a kormányzat még megmaradó demokratikus legitimitásának megőrzését is szem előtt kell tartaniuk.

Az infláció és az államadósság elfogadása, illetve a lakossági hitel deregulációja nem mást jelentett, mint a kormányok ideiglenes próbálkozásait egy olyan konfliktus rendezésére, mely a demokratikus kapitalizmust kezdetétől jellemzi: ez az elosztási elvek konfliktusa, amelyben a szociális jogok és a piac által meghatározott határtermelékenységi elve feszül egymásnak. Mindhárom működött egy ideig, aztán több problémát kezdtek okozni, mint amennyit megoldottak, bebizonyítva ezzel, hogy a kapitalista demokráciákban a gazdasági és társadalmi stabilitás egyidejű elérése pusztán utópia csupán. A legtöbb, amit a kormányok saját válságaik esetén elértek, a problémák más szférákba történő áthelyezése volt, ahol azok csak új alakot öltöttek. Nincsen okunk azt gondolni, hogy ez a folyamat – a demokratikus kapitalizmus ellentmondásainak a gazdasági válságok formájában történő folyamatos megnyilvánulása – véget ért volna.

POLITIKAI ZÚRZAVAR

Jelen pillanatban egyértelműnek látszik, hogy a demokratikus kapitalizmus irányíthatósága határozottan lecsökkent az elmúlt években, bizonyos országokban jobban ugyan, mint másokban, de összességében a most születőben lévő globális politikai-gazdasági rendszer teljes egészében megfigyelhető ez a folyamat. Ennek eredményeként pedig úgy látszik, mind a gazdasági, mind pedig a politikai kockázatok fokozódnak. A nagy gazdasági világválság óta a közpolitikai döntéshozók még talán soha nem szembesültek olyan mértékű bizonytalansággal, mint amely napjainkat jellemzi. Jó példa erre az, hogy a piacok nem csupán költségvetési kiigazításokat, de emellett még a jövővel kapcsolatos jó növekedési kilátásokat is elvárnak. Arról, hogy ezek hogy férnek össze egymással, nem sokat tudunk. Amikor például az ír kormány agresszív hiánycsökkentést ígért, az ország államadósságának kockázati prémiuma csökkenni kezdett ugyan, de néhány héttel később pont azért ugrott meg megint, mert a megszorítások olyan drasztikusnak tűntek, hogy emiatt az ország gazdasági fellendülése is megkérdőjeleződött.¹¹ Széles körben

11 Más szóval még a „piacok” sem hajlandók a pénzüket a kínálati oldali mantra oltárán feláldozni, miszerint a növekedést költségvetési kiadások lefaragása által lehet beindítani. Ugyanakkor azt se tudjuk, mennyi új adósság elegendő vagy már túl sok, amikor egy ország ki akarja nőni a régebbi adósságait.

elterjedt továbbá a gyanú, hogy az olcsó pénzzel teletömött világban már ott található a következő buborék. A másodrendű jelzáloghitelek már nem jelentenek befektetési lehetőséget, legalábbis egyelőre. Ugyanakkor ott van a nyersanyagok piaca vagy a friss internetgazdaság. Semmi sem akadályozza meg a pénzügyi vállalatokat abban, hogy a központi bankok által biztosított pénztöbbletet a kedvenc klienseik vagy a saját javukra ott használják fel, ahol a következő slágerszektor sejtik. Végeredményben a pénzügyi szektor reformja szinte minden aspektusában megbukott, a tőkemegfelelési mutatók csak kicsivel lettek magasabbak, mint voltak, és azok a bankok, amelyek 2008-ban túl nagyok voltak ahhoz, hogy bukni hagyják őket, 2012-ben és 2013-ban is ugyanezzel számolhatnak. A zsarolási potenciáljuk így ugyanakkora marad, mint amekkorát három évvel ezelőtt olyan ügyesen ki tudtak alakítani. Jelenleg azonban a magánkapitalizmus közpénzek általi megmentésének 2008-as modellje valószínűleg nem megismételhető, mert a költségvetéseket már képtelenség tovább feszíteni.

Ugyanakkor a demokrácia ebben a válságban legalább akkora bajban van, mint a gazdaság, ha nem nagyobbban. Nemcsak hogy napjaink társadalmainak „rendszerintegrációja” – tehát a kapitalista gazdaságaik hatékony működése – került bizonytalan helyzetbe, hanem „társadalmi integrációjuk” is (Lockwood 1964). A megszorítások korának beköszöntével a nemzetállamok lehetősége az állampolgárok jogainak kielégítése és a tőkefelhalmozás szükségleteinek a megteremtése közötti egyensúlyozásra jelentősen lecsökkent. A kormányok mindenfelé megnövekedett ellenállással szembesülnek, amikor adókat akarnak emelni, különösen a jelentős mértékben eladósodott országok esetében, ahol a frissen befolyó közpénzeket még évekig olyan javakra kell majd elkölteni, amelyeket már rég elfogyasztottak. A megnövekedett globális egymásra utaltság miatt ráadásul már nem lehet úgy tenni, mintha a gazdaság és a társadalom, tehát a kapitalizmus és a demokrácia közti ellentmondásokat lehetséges lenne a nemzeti politikai közösségek szintjén megoldani. Ma már egyetlen kormány sem kormányozhat a nemzetközi kényszerek és köteleességek figyelembevétele nélkül, beleértve azokat, amelyeket a nemzetközi pénzügyi piacok jelentenek, amikor például az államokat arra kényszerítik, hogy az áldozatok terhére a lakosságra hárítsák. A demokratikus kapitalizmus ellentmondásai és válságai napjainkra globálissá váltak, és már nem csak az államokon belül, hanem eddig ismeretlen kombinációkban és változatokban az államok között is éreztetik hatásukat.

Manapság már szinte mindennap azt olvashatjuk az újságokban, hogy a „piacok” eddig példa nélküli módon kezdték el diktálni, hogy a feltételezhetően szuverén és demokratikus államok mit tehetnek és mit nem tehetnek meg az állampolgáraik érdekében. Ugyanazok a Manhattan környéki hitelminősítő intézetek, amelyek nyakig benne voltak a globális pénzpiar katasztrófájának megalapozásában, most azzal fenyegetnek, hogy azoknak az államoknak a kötvényeit értékelik le, amelyek korábban elképzelhetetlen

menyiségű új hitelt vettek fel annak érdekében, hogy pont a pénzügyi ipart és vele együtt az egész kapitalista gazdaságot kimentsék. A politika még mindig magában foglalja és torzíja a piacokat, de úgy látszik, hogy ez csak az átlagemberek hétköznapi tapasztalataitól és szervezeti kapacitásaitól elég messze eső szinten történik: a nem csak szállítórepülőkkal, de még egy rakás hitelkártyával is állig felfegyverzett Egyesült Államok még mindig képes elérni, hogy Kína megvegye a halmokban álló hiteleit. Mindenki másnak csak arra kell figyelnie, amit a „piacok” mondanak. Ennek következményeképpen az állampolgárok egyre kevésbé látják úgy a kormányaikat, mint amik őket képviselik; inkább más államok vagy olyan nemzetközi szervezetek képviselőinek tűnnek, mint az IMF vagy az Európai Unió. Így a kormányok a tradicionális nemzetállamok időszakához képest jelentősen eltávolodnak a választói nyomástól. Olyan országokban, mint Görögország vagy Írország, bármi, ami a demokráciára hasonlít, évekre fel lesz függesztve. Annak érdekében, hogy a világpiacok és a nemzetközi intézmények által „felelősségteljesnek” titulált módon viselkedjenek, a kormányoknak szigorú megszorításokat kell majd véghezvinniük annak árán, hogy egyre kevésbé tartoznak majd felelősséggel a saját állampolgáraiknak (Mair 2009).

A demokrácia azonban nem csak azokban az országokban lesz kiüresítve, amelyek jelenleg a „piacok” támadása alatt állnak. Németország, amely relatíve jó gazdasági helyzetben van, évtizedekre előre elkötelezte magát a közkiadások lefaragása mellett. A német kormánynak emellett még arra is rá kell vennie az állampolgárait, hogy likviditást nyújtson a csőd szélén álló államoknak, nem csak a német bankok megmentése érdekében, hanem azért is, hogy stabilizálják a közös európai valutát és megelőzzék az államadósság refinanszírozásáért fizetett kamatlábak azon általános emelkedését, amelyet a legelső államcsőd okozna. Ennek magas politikai költségét a Merkel-kormány politikai tőkéjének folyamatos hanyatlásán lehet lemérni, ahogy az a nagyobb regionális választásokon elszenvedett vereségekben is megnyilvánult. Azt a fajta populista retorikát, amely feltételezi, hogy a hitelezőknek is részt kell vállalniuk a költségekben, és amelyet a kancellár 2010 első felében alkalmazott, gyorsan el is kellett hagynia, amikor a „piacok” az újonnan felvett hitel kamatainak növelésével fejezték ki megrendültségüket. Most a változás szükségességéről van szó, ami a német pénzügyminiszter szavai szerint a régi típusú kormányzatról (*government*) – amely nem képes lépést tartani a globalizáció jelentette új kihívásokkal – a kormányzásra (*governance*) való átállásról szól, s ami valójában a Bundestag költségvetési jogostványainak fokozatos mérséklését jelenti.¹²

12 Wolfgang Schäuble (*Financial Times* 2010) szerint: „A nemzetközi, globális és európai kormányzás új formáira van szükségünk.” Schäuble elismerte, hogy ha a német parlamentet arra kérték volna, hogy azonnal adja fel a költségvetés formálására vonatkozó jogköreit, „nem kapott volna pozitív választ”, de „ha hagy számunkra pár hónapot, és megvan annak a reménye, hogy más tagállamok is

Lehetséges, hogy a demokratikus államok képtelenek lesznek teljesíteni azokat az elvárásokat, amelyeket az új eljárások támasztanak feléjük. A világpiacok és nemzetközi intézmények nem csak a kormányoktól, hanem az állampolgároktól is a költségvetés kiigazítása melletti hiteles elköteleződést várják el. Azok a pártok, akik ellenzik a megszorításokat, egyértelmű vereségre vannak ítélve a választásokon, és mind a kormánynak, mind pedig az ellenzéknek nyíltan el kell köteleződnie a „kiszámítható gazdaságpolitika” mellett, máskülönben az adósságszolgálat költsége növekedni kezd. A választásokat azonban, amelyeken a választóknak nincs igazi választásuk, könnyen ítéltethet hiteltelennek, ami pedig különféle politikai tüneteket produkálhat, kezdve a választásoktól való távolmaradás elterjedésétől a populisták pártok megerősödésén át az utcai zavargásokig.

A jelenlegi helyzet egyik fontos jellemzője, hogy az elosztási konfliktusok színterei minden eddiginél messzebb kerültek a mindennapi politikától. A hetvenes évek nemzeti munkaerőpiacai a korporatív politikai mobilizáció és az osztályközi koalíciók sokrétű lehetőségeivel vagy a nyolcvanas évek közkiadásokra épülő politikája nem álltak feltétlenül ilyen messze az utca emberétől. Azóta azonban az a csatatér, amelyen a demokratikus kapitalizmus ellentmondásaiból következő harcokat vívják, minden eddiginél komplexebbé vált, ezzel a politikai és pénzügyi eliteken kívül bárkinek rendkívül bonyolulttá téve a háttérben meghúzódó érdekek közötti kiigazodást és a saját érdekek felismerését.¹³ Amíg ez az elitek dolgát könnyebbé téve a tömegek apátiáját válthatja ki, egy olyan világban, ahol az egyetlen racionális és felelősségteljes viselkedésnek a pénzügyi befektetőkkel

egyetértene ezzel, esélyesnek látnám a dolgot”. Jellemző módon Schäuble a *Financial Times* az „év európai pénzügyminisztere” díjának győzteseként mondta el a fentieket.

13 A „szolidaritásra” való politikai hajlamot jelenleg például azon mérik, hogy a nemzetközi szervezetek által más országok népességének megsegítésére felkért nemzetek mennyire hajlandóak erre, mint például Szlovénia, amelyet Görögország és Portugália megmentésére kértek. Ez elrejtje azt a tényt, hogy akiket ilyenkor valójában támogat a „nemzetközi szolidaritás”, azok nem a hétköznapi emberek, hanem a belföldi és külföldi bankok, amelyeknek egyébként veszteségeket vagy alacsonyabb profitokat kellene elkönyvelniük. A nemzeti jövedelem eltéréseit ilyenkor szintén nem veszik figyelembe. Amíg a németek átlagosan gazdagabbak, mint a görögök (bár néhány görög sokkal gazdagabb majdnem az összes németnél), a szlovének átlagosan sokkal szegényebbek, mint az írek, akiknek statisztikailag sokkal nagyobb az egy főre eső jövedelmük az euróóza majdnem összes államánál, beleértve Németországot. A konfliktusok új erővonalai alapvetően nemzetközi konfliktusokká alakítják az osztályalapú konfliktusokat, ezzel egymás ellen kijátszva azokat a nemzeteket, amelyek ugyanazoknak a megszorításokat követelő piaci érdekeknek vannak alárendelve. Mindeközben az átlagemberektől azt várják el, hogy más átlagemberektől, más államok polgáraitól kérjenek segítséget és „áldozatokat”, nem pedig azoktól, akik már réges-rég újra a bónuszai, „gyűjtögetésébe” kezdtek.

való vak egyetértés számít, erre azért mégsem lehet teljes mértékben támaszkodni. Azok, akik visszautasítják, hogy kizárólag ez a társadalmi valóság és ez a fajta társadalmi felelősségvállalás lenne az egyetlen járható út, egyszerűen abszurdnak ítélik a helyzetet, amiből pedig az következhetne, hogy az egyetlen racionális és felelősségteljes út a *haute finance* bármilyen útján való megfékezése. A Görögországhoz, Írországhoz vagy Portugáliához hasonló helyeken, ahol a demokrácia általunk ismert formájában valójában már felfüggesztésre került, a piaci hatalommal nem rendelkezők számára a politikai véleménynyilvánítás egyetlen megmaradt útja az utcai zavargás vagy a népfelkelés lehet. Vajon a demokrácia nevében most abban kéne reménykednünk, hogy hamarosan további példákat is láthatunk majd ezekre?

A társadalomtudomány nem sokat tud segíteni a napjaink gazdasági és társadalmi zavarainak hátterében álló strukturális feszültségek és ellentmondások megoldásában. Arra azonban képes, hogy rámutasson azokra a történelmi folytonosságokra, amelyek alapján a jelen válságot teljes egészében képesek lehetünk értelmezni. Szintén képes – és muszáj is neki – felfedni a demokratikus államok drámai helyzetét, amelynek során a beruházók globális oligarchiájának adósságbehajtóivá válnak. Ehhez az oligarchiához képest pedig még C. Wright Mills „hatalmi elitje” is a liberális pluralizmus gyönyörű példájának számít (Mills 1956)¹⁴. Úgy tűnik, a gazdasági hatalom minden eddiginél nagyobb mértékben jelent manapság politikai hatalmat, miközben az állampolgárok szinte teljesen meglettek fosztva azoktól a demokratikus biztosítékoktól, amelyek lehetővé tették számukra, hogy kifejezzék politikai-gazdasági érdekeiket és követeléseiket, amelyek összemérhetetlenül kisebbek a tőketulajdonosok hasonló lehetőségeihez képest. A demokratikus kapitalizmus hetvenes évek óta egymást követő válságainak történetét áttekintve úgy tűnik, most valóban lehetőség nyílik az újkapitalizmus társadalmi konfliktusaira reagáló újfajta – bár lehet, hogy csak átmeneti – kiegyezésre: ez ugyanakkor teljes mértékben a politikailag bevehetetlen erődtípusunkba, a nemzetközi pénzügyi iparba visszavonuló tulajdonososztályoknak fog majd kedvezni.

Fordította: Stubnya Bence

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

Buchanan, James M. – Tullock, Gordon (1962): *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press.

Crouch, Colin (2009): Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 382–399.

14 C. Wright Mills munkáihoz lásd a *Fordulat* 14. számát – a szerk.

- Downs, Anthony (1960): Why the Government Budget Is Too Small in a Democracy. In: *World Politics*, Vol. 12., No. 4.: 541–563.
- Financial Times* (2010): Financial Markets „Do Not Understand the Euro“. In: *Financial Times*, 2010. december 5. Interneten: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/4f522e88-0098-11e0-aa29-00144feab49a.html#axzz2GbmZbJrk> (Letöltve: 2012.10.01.).
- Goldthorpe, John H. (1978): The Current Inflation: Towards a Sociological Account. In: *The Political Economy of Inflation*. Szerk.: Hirsch, Fred – Goldthorpe, John H. Harvard University Press: 186–214.
- Kalecki, Michał (1943): Political Aspects of Full Employment. In: *Political Quarterly*, Vol. 14., No. 4.: 322–330.
- Krippner, Greta R. (2011): *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Harvard University Press.
- Lockwood, David (1964): Social Integration and System Integration. In: *Explorations in Social Change*. Szerk.: Zollschan, George – Hirsch, Walter. Routledge & Kegan: 244–257.
- Mair, Peter (2009): Representative versus Responsible Government. In: *Max Planck Institute for the Study of Societies Working Paper*, No. 09/8.
- Mills, C. Wright (1956): *The Power Elite*. Oxford University Press.
- O'Connor, James (1970a): The Fiscal Crisis of the State, Part I. In: *Socialist Revolution*, Vol. 1., No. 1.: 13–54.
- O'Connor, James (1970b): The Fiscal Crisis of the State, Part II. In: *Socialist Revolution*, Vol. 1., No. 2.: 34–94.
- Reich, Robert (1997): *Locked in the Cabinet*. Vintage Books.
- Reinhart, Carmen M. – Rogoff, Kenneth S. (2009): *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press.
- Scharpf, Fritz W. (1991): *Crisis and Choice in European Social Democracy*. Cornell University Press.
- Schumpeter, Joseph A. ([1918] 1991): The Crisis of the Tax State. In: *The Economics and Sociology of Capitalism*. Szerk.: Swedberg, Richard. Princeton University Press.
- Scott, James C. (1976): *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. Yale University Press.
- Spiro, David E. (1999): *The Hidden Hand of American Hegemony: Petrodollar Recycling and International Markets*. Cornell University Press.
- Stiglitz, Joseph E. (2003): *The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade*. W. W. Norton & Company.
- Thompson, Edward P. (1971): The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. In: *Past & Present*, Vol. 50., No. 1.: 76–136.